

Цыпляк Н.О. Источники финансирования Черниговской духовной семинарии

В статье отражены основные источники пополнения бюджета Черниговской духовной семинарии. Детально рассмотрены расходы семинарского бюджета на содержание преподавателей, воспитанников и другие нужды учебного заведения. Отдельное внимание уделено меценатам семинарии.

Ключевые слова: Черниговская духовная семинария, бюджет, штаты, пожертвования.

Tsypliak N.O. Financial sources of Chernihiv Theological Seminary

The article deals with the main sources of replenishment of the budget of Chernihiv Theological Seminary. Expenses of seminar budget for the maintenance of lecturers, students and other needs of the institution are considered in details. Separate attention was paid to the benefactors of the seminary.

Key words: Chernihiv Theological Seminary, budget, staff, donations.

14.03.2014 р.

УДК 94(477):352.07:338.43 «17/180»

С.В. Горохов

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В XVIII – НА ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена вивченню процесу зародження та становлення участі держави у розвитку освіти. Основна увага зосереджена на формуванні відношення уряду до освітньої системи, створенні перших теоретичних поглядів політичних діячів щодо ролі освіти у державному будівництві, здійсненні перших практичних урядових заходів у розбудові системи освіти. Досліджується вплив політичних умов, позитивні та негативні моменти під час запровадження урядових освітніх заходів.

Ключові слова: освітня політика, комісія, статут, губернія, училище, реформа, гімназія.

Державна політика, незалежно від сфери чи засобів її проведення, це, в першу чергу, цілеспрямована, заздалегідь спланована та теоритично і науково-обґрунтована діяльність уряду на певному етапі свого існування. Слід зазначити, що державна політика – це, насамперед, стратегія розвитку самої країни, що спрямована на великий термін часу з широким впливом на всі сфери життя суспільства.

Не залишилася поза увагою державної політики і освітня сфера. Довгий час освіта існувала як самостійне суспільне явище, доки потреби держави не поставили її в ряд пріоритетних завдань для її успішного розвитку.

На початку XXI ст. у більшості країн світу освіта та наука починають відігравати значну роль у ефективному розвитку усіх галузей господарства

завдяки позитивному вирішенню соціальних проблем, і, навіть, роблять певний внесок щодо удосконалення державного устрою та політики в цілому. Тобто, освіта сьогодні перетворюється із об'єкта політики на активного учасника – суб'єкта державотворчих процесів. Саме тому в сучасній науці виникає необхідність у ґрунтовному вивченні освітньої політики як окремого соціально-політичного явища в контексті генезису України.

Розвиток будь-якого суспільного явища має, в першу чергу, власний історичний генезис, і саме тому на сучасному етапі дослідження освітньої політики робить актуальним питання історії розвитку політики держави в освітній сфері. В свою чергу, це дасть змогу простежити еволюцію процесу розвитку державної політики в цій сфері та установити, які історичні чинники мають суттєвий вплив на сучасний розвиток освіти, і допоможе визначити їх природу. Актуальність історичної тематики в освітній політиці зумовлюється ще й тим, що Україна дуже довгий час знаходилася у складі інших країн, що означало вплив іноземної освітньої системи на вітчизняні аналогічні процеси.

В рамках статті ми намагаємося простежити лише певний фрагмент розвитку державної політики в освіті, а саме кінець XVIII – початок XIX ст. – період існування Російської імперії.

Для того, щоб зазначити, чому саме цей період було обрано, потрібно вказати на умови розвитку цього історичного етапу, які спонукали уряди звернути увагу на освіту. Початок XVIII ст. увійшов в історію як час становлення Російської імперії, що супроводжувався розширенням території, збільшенням числа населення. Разом з тим, цей процес вимагав залучення не тільки матеріальних, а також і людських ресурсів.

Чимало дослідників того часу справедливо відмічають, що рівень розвитку Росії кінця XVII ст. не відповідав вимогам та планам російських царів, особливо часів Петра I, який прагнув вирішити ряд геополітичних завдань. Єдиним виходом була суцільна модернізація країни у всіх сферах життя (в першу чергу, це – армія, флот, адміністрація). Саме з метою поліпшення справ у цих сферах було розпочато перетворення, а в інших – створення нових та удосконалення старих галузей виробництва, відкриття нових форм, таких як мануфактура, запровадження нової адміністративної системи тощо.

Серед багатьох перешкод, які гальмували цей процес, основним негативним чинником була відсутність професійно-підготовлених кадрів, особливо у військовій, морській, будівельній та інших галузях. Відомо, що Росія в той час набагато відставала від країн Західної Європи і, насамперед, у освітньо-культурному розвитку. Недаремно Петром I було запрошено багато іноземців на державу службу, запроваджено відправлення

молоді навчатися за кордон, запровадження європейських традицій у побуті та інше.

Як ми вже зазначали, будь-яка державна політика – це планомірна стратегія на тривалий строк. Саме тому Петро I та ряд його сановників, враховуючи плани модернізації та розвиток країни, почали проводити реформаторські заходи, спрямовані на створення відповідних умов щодо забезпечення всіх сфер власними професійними кадрами. Іншими словами кажучи, держава чи не вперше звернула увагу на освіту як на певний виробничий засіб.

Перші кроки держави в цьому напрямку, відповідно до вимог тогочасного життя, носили суто прагматичний характер. Так, в основу державної політики в освіті, виходячи з державних інтересів, було покладено два принципи – професійна освіта та підготовка фахівців.

Протягом XVIII ст. у країні починають відкриватися професійні навчальні заклади – школи. Так, у Москві була відкрита школа математичних та навігаційних наук, у 1715 р. у Петербурзі – Морська академія, інженерна та артилерійська школи. Було покладено початок розвитку освітніх закладів у сфері геології та медицини [3].

Особливістю існування системи підготовки кадрів того часу були становість у забезпеченні учнями та невід'ємність навчальних закладів від виробництва.

Щодо першого, то слід сказати, що за поглядами Петра I освіту мали отримувати в залежності від стану та роду занять. Так, дворяни повинні були навчатися лише військовій та морській справі, а вихідці інших вільних станів – виробничим професіям, крім талановитої молоді, яка мала можливість потрапити до військових чи навігаційних шкіл. Щодо осіб дворянського стану, то за часів Петра I навчання для них було не стільки привілеєм, скільки обов'язком. Проте заклади існували, як правило, при військових частинах, полках, шпиталях, гірничих заводах тощо. Відповідно і вчителями були майстри, офіцери чи іноземні інженери.

Розвиток професійної освіти не зменшував значення загальної, тобто початкової та середньої освіти. Зрозуміло, що без початкової школи не мала існувати і спеціальна освіта, і це доводило саме життя [2].

Бажаючих вчитися, навіть серед дворян, було мало, але й ті, що потрапляли до спеціальних шкіл, не мали початкових знань і змушені були вчитися, а це в свою чергу гальмувало професійну підготовку. Вже 1714 р. за наказом Петра I при кожній губернії мали відкриватися так звані циферні школи для дітей віком від 10 до 15 років, незалежно від станів. Пріоритетними предметами були алгебра та геометрія. Підготовку вчительського персоналу було покладено на навігаційську школу у Москві [3].

Тоді ж виникла ідея відкрити міські початкові школи під керівництвом магістратів. На превеликий жаль,

ці заходи не мали успіху. Циферні школи не знайшли підтримки серед населення, для них не вистачало учнів. Без підтримки з боку магістратів залишилися і початкові школи. Невдалою виявилася спроба відкрити приватні навчальні заклади, такі, як латино-італійська школа, гімназія Глюка у Москві та елліно-грецька школа братів Лихудів. Окремо слід згадати про створення Академії Наук, відкритої у 1726 р. На думку Петра I, цей заклад мав увібрати у себе відразу три напрямки: гімназія, університет та власне сама Академія, тобто середня освіта, вища та науковий центр. Як довела практика, це було не тільки не потрібно, але й неможливо. Так, академічна гімназія приймала учнів шляхом штучного набору державних стипендіатів, а університет взагалі існував лише номінально.

Запропонована система освіти, окрім того, що була по-суті штучно насаджена в країні і не мала необхідного підґрунтя, унеможлиблювала створення відповідного єдиного спеціального органу управління. Головною причиною цього було те, що кожна державна сфера мала власні виконавчі органи у вигляді колегій, тому не було потреби створювати вищий освітній виконавчий орган, бо він виконував лише б дублюючу роль. Такий стан справ свідчить про те, що в політиці уряду освіта розглядалася як необхідна складова, але не як головна, і, тим більше, не самостійна галузь. Взагалі, саме поняття «освіта» ще не вживалося в сучасному розумінні цього терміну. Крім того, уряд не ставив за мету розвиток загальної початкової та середньої освіти. Про специфічне відношення до освіти свідчить і той факт, що усі справи, пов'язані з нею, розглядалися не інакше, як Сенатом. У той же час ми маємо бути об'єктивними щодо встановлення оцінки значення епохи Петра I у розвитку державної освітньої політики. Все ж таки саме за його часи освіта почала активно набувати світського характеру, а держава вперше звернула увагу на її використання у розвитку основних галузей господарства.

Практичне втілення в життя перших державних освітніх ідей було не зовсім вдалим. Це викликало чимало проблем, поставило чимало питань щодо подальшого втілення методів освітньої політики, зокрема напрямків підготовки, викладацьких кадрів, форм і методів залучення населення до освіти, створення системи фінансування освітніх закладів тощо. Загалом слід зазначити, що часи Петра I – період такого собі лабораторного дослідження цієї справи. Головним досягненням стало створення, хочалише на папері, схеми системи освіти з визначенням в ній місцем держави. Вже після смерті Петра I і до часів правління Катерини II ряд навчальних закладів було перетворено на самостійні адміністративні одиниці. У складі Сенату в 1763 р. був створений третій департамент, який займався безпосередньо справами освіти. Чимало військових училищ Російської імперії були реорганізовані у шляхетські корпуси тощо [6].

Новим етапом, який позначився більш активними та конструктивними рішеннями у відносинах між державою та освітою, став період правління Катерини II. Він мав не менше зрушень, ніж за Петра I, як у зовнішній, так і внутрішній політиці. Окрім традиційних війн з метою збільшення території цей період охарактеризувався як епоха Просвітництва, ідеали якої вимагали вже нових пріоритетів у державному будівництві та відносинах уряду із суспільством. Через поширення спеціальної літератури та разом з іноземцями, які були запрошені на службу до Російської імперії, проникають ідеї просвітителів Монтеस्क'є, Дідро, Ж. Руссо та інших. У державному управлінні, навіть, виникає таке явище, як просвітницький абсолютизм. Серед існуючих в ті часи сфер життя освіта зазнала від просвітництва найбільшого впливу, основні ідеї якого проголошували виховання людини-громадянина. Процес навчання мав супроводжуватися гуманними, а не каральними заходами [1].

Перші кроки держави в цей час носили пошуковий характер. На відміну від свого попередника Петра I, нова імператриця Катерина II розпочала пошук оптимальної моделі розвитку освіти з планово-організаторських заходів. Так, вже 1768 р. було створено спеціальний урядовий орган – Комісію училищ, члени якої розробили проект системи освітніх закладів. Згідно пропозицій комісії, в країні мали відкритися навчальні заклади чотирьох типів: нижчі сільські, нижчі міські, середні училища, а також училища для іновірівців. Нижчі сільські та міські училища мали надавати елементарну освіту чоловічому населенню. Середні училища створювалися як закриті навчальні заклади для дворян з метою витіснити духовні семінарії [4].

Курс навчання містив різноманітну кількість навчальних дисциплін гуманітарного та прикладного спрямування. Керівництво гімназією було подвійним, воно належало архієрею та губернатору, які призначали архімандрита та світського ректора. Викладацький склад теж було поділено на дві групи: світських та духовних. На превеликий жаль, у 1771 р. ця комісія була розпущена, і плани залишилися лише на папері, хоча і мали значення при розробці планів наступниками.

У 80-х роках відбулася ще одна спроба провести свого роду реформу тогочасної освіти. Ці заходи були пов'язані з появою у Європі так званої саганської методики народних шкіл. Вона була започаткована у 1775 р. в Австрійській імперії за часів правління Марії Терезії та Йосипа II. Після особистої зустрічі з Йосипом II, Катерина II наказала запровадити цю систему і в Російській імперії. Для безпосереднього втілення її у життя була створена Особова комісія на чолі з тайним радником П.В. Завадовським. Для отримання певного досвіду у застосуванні саганської системи в Росію було запрошено Федіра Янковича. Крім нього, до складу комісії увійшли академік Епіус, П. Пастухов. Завданням комісії

було створення плану відкриття мережі народних училищ, підготовка вчителів та розробка учбових програм і забезпечення підручниками.

Вже 17 вересня 1782 р. був готовий план створення народних училищ, за яким вони поділялися на три розряди: нижчі, середні та головні. Підготовка вчителів була покладена на Головне народне училище у Петербурзі, на основі якого у 1786 р. виникла вчительська гімназія. В Петербурзькій губернії для такого експерименту відразу було організовано сім народних училищ. З часом, коли Комісія довела реальність свого плану, указом у квітні 1786 р. в 25 губерніях було розпочато створення головних народних училищ. До цього моменту вже встигли підготувати 100 вчителів, перекласти 30 іноземних підручників тощо. Безпосереднє виконання цього завдання було покладено на намісників, а фінансування здійснювалося за рахунок місцевих Приказів [5].

Велике значення для покращення організації освітньої системи мав Статут народних училищ, ухвалений 5 серпня 1786 р. Це був чи не найперший документ, який характеризував державну політику в освіті. На відміну від попереднього плану, Статут поділяв заклади лише на два типи: головні та малі. Головні розташовувалися у губернських містах і мали готувати майбутніх вчителів. Крім того, їхні випускники мали право вступати до університетів. Було створено також і центральне управління освітою, яке належало головному училищу. Міське управління, як і за попереднім планом, належало губернатору та Приказам. Керівництво учбовою частиною належало директору, якого особисто призначав губернатор і який був членом Приказу (Приказ общественного призрения). Директор повинен був раз на тиждень перевіряти головне училище та мав власних спостерігачів у повітах, як правило обраних місцевих громадян. Також директор слідкував за роботою вчителів, запрошував на роботу в малі училища випускників із семінарій та головних училищ, здійснював контроль за своєчасним складанням іспитів учителями на право заміщення посад.

Статутом було затверджено норму фінансування училищ: для головного – 2500 крб., для малого – 500 крб. на рік. Зауважимо, що навчання скрізь було безкоштовним для всіх станів.

Про посилення саме освітньої політики держави свідчить указ 1784 р., за яким усі приватні та іноземні пансіони, іншими словами кажучи, підлягали атестації шляхом складання іспитів у головних училищах. До речі, результатом перевірки було закриття усіх приватних руських і одного німецького пансіону, а решті було наказано вже з 1 січня 1785 р. перейти на загальні для всіх типів шкіл методи викладання. Крім того, з 1785 р. відкривати приватні пансіони можна було лише за офіційним дозволом Комісії училищ, а іспити проводити кожні півроку і у присутності місцевого директора головного училища.

Зрозуміло, що процес творення державної системи освіти в кінці XVIII ст. зустрічав на своєму шляху численні перешкоди. У 1789 р. була проведена перша ревізія навчальних закладів, яка виявила і перші недоліки. Так, Прикази не завжди завчасно виділяли необхідні кошти для відкриття шкіл, і власне саме населення не дуже виявляло бажання продовжувати навчатися. В цьому відношенні було зафіксовано вплив соціального фактору на освітню політику. Причиною небажання підвищувати рівень освіти була занадто складна програма навчання у старших класах і, крім того, для отримання кращої посади в ті часи було потрібно дещо інше, ніж гарна освіта. Як і в наші часи, більшість випускників головних училищ не завжди йшла працювати вчителями, а намагалася перейти до іншої державної служби. Внаслідок цього головні училища, яким не вистачало потрібної кількості учнів у 1801 р., були закриті. Негативно впливав на освіту і кріпосний лад, що унеможливило навчання дітей кріпосних селян [7].

Разом з тим, період правління Катерини II все ж таки мав позитивне значення для подальшого розвитку освітньої політики держави. Головним досягненням цієї епохи була розробка та практичне втілення у життя першої державної освітньої програми з принципами, якими довгий час керувалися наступні правителі та уряди. До них ми можемо віднести такі, як розподіл освітніх закладів за певними типами, елементарність та загальність початкової освіти, створення окремого закладу для підготовки вчителів, розробка спеціальних програм та підручників, певна уніфікація викладання матеріалу. Окремо слід підкреслити створення системи управління і фінансово-матеріального забезпечення освіти, залучення місцевих органів управління, запровадження стандартів утримання навчальних закладів. Держава намагалася відтворити і певну систему виховання учнів, засновану на деяких ідеях просвітництва. Підтвердженням успіху освітньої політики цього часу є наступні цифри: якщо у 1782 р. існувало 8 початкових закладів з 518 учнями, то вже у 1801 р. діяло 315 училищ з 19 000 учнів [5]. Дослідник історії шкіл в Росії Е. Шмід у своїй праці відмічав, що з 1781 по 1800 рік відкрилася 221 школа [7].

Завершуючи огляд даної тематики, потрібно все ж таки сказати, що це свого роду був період, коли відбувався процес, який включав в себе постійний пошук нових форм управління, використовуючи при цьому як власний, так і закордонний досвід. Необхідно також вказати, що неабияке значення для реалізації освітньої політики держави мало практичне втілення планів. Не завжди все відбувалося, як потрібно, були складнощі, незрозуміння з боку суспільства та місцевих чиновників, але все це лише заклало та посилало думку про те, що лише сильна державна центральна влада може забезпечити розвиток освіти.

Результатом широкої практичної діяльності було створення не тільки матеріальної освітньої культури,

а і формування людського капіталу з найкращими представниками того часу (П. Завадовський, Ф. Янкович, академік Епіус, П. Пастухов та ін.). Все це стало підґрунтям та інтелектуальною силою для подальшого формування системи освіти та науки вже XIX століття.

Посилання

1. Алешинцев И.А. История гимназического образования в России (XVIII и XIX век) / И. Алешинцев. – Санкт-Петербург: издание О. Богдановой, 1912. – 346 с.
2. Архангельский А.С. (1854–1926). Императрица Екатерина II в истории русской литературы и образования: [Чит. в торжеств. собр. Имп. Казан. ун-та, 24 нояб. 1896 г.] / [Соч.] А.С. Архангельского. – Казань: Типо-лит. Имп. ун-та, 1897. – 91 с.
3. Владимирский-Буданов М.Ф. Государство и народное образование в России с XVII века до учреждения министерств / [Соч.] М. Владимирского-Буданова. – Санкт-Петербург: тип. В.С. Балашева, 1874. – 142 с.
4. Грот Я. К. Заботы Екатерины II о народном образовании, по ее письмам [к] Гримму: [Речь... в собр. Акад. наук 29 дек. 1878 г.] / [Соч.] Акад. Я.К. Грота. – Санкт-Петербург: тип. М.А. Хана, 1879. – 40 с.
5. Корнилов И. П. Очерк истории русской школы, ее современное состояние и на каких незыблемых началах она должна быть утверждена / И. Корнилов. – Санкт-Петербург: тип. А.П. Лопухина, 1901. – 23 с.
6. Лешков В. Н. Народное просвещение по указам Петра Великого: [Текст]: читано 21 февр. 1877 г. в годичном заседании Московского юридического о-ва / [В. Лешков]. – [Москва]: в Университетской тип. (М. Катков), ценз. 1877. – 26 с.
7. Шмид Г. К. История средних учебных заведений в России / соч. Е.К. Шмида, значительно изм. и доп. авт. в пер. с нем. – Санкт-Петербург: [б.и.], [18]. – 684 с.

Горохов С.В. Формирование основ государственной образовательной политики в Российской империи в XVIII – начале XIX века

Статья посвящена изучению процесса зарождения и становления участия государства в развитии образования. Основное внимание сосредоточено на формировании отношения правительства к образовательной системе, создании первых теоретических взглядов политических деятелей относительно роли образования в государственном строительстве, осуществлении первых практических правительственных мероприятий в развитии системы образования. Исследуется влияние политических условий, положительные и отрицательные моменты при внедрении правительственных образовательных мероприятий.

Ключевые слова: образовательная политика, комиссия, устав, губерния, училище, реформа, гимназия.

Horokhov S.V. The state educational policy foundation in the Russian empire in the XVIII – early XIX century

The article studies the process of state involvement in education development. Our main attention is focused on the formation of the government's attitude to the educational system, creating the first politicians' theoretical views on the role of education in nation-building process, the first practical implementation of government activities in the development of the education system. The impacts of political conditions, positive and negative aspects in the implementation of government educational activities are analyzed in the article.

Key words: educational policy, a committee, charter, a province, a college, a reform, a gymnasium.

12.03.2014 р.